

АРХАЇЗАЦІЯ ПОСТМОДЕРНОВОЇ КУЛЬТУРИ Й ФОРМУВАННЯ ОСНОВ НОВОГО БАЧЕННЯ СВІТУ

Розглянуто феномен архаїзації культури в сучасному постмодерновому суспільстві та формування основ нового бачення світу.

Ключові слова: архаїзація, культура, суспільство, соціальні процеси, архаїзація свідомості людини.

Рассмотрено феномен архаизации культуры в современном постмодерновом обществе и формирование основ нового видения мира.

Ключевые слова: архаизация, культура, общество, социальные процессы, архаизация сознания человека.

We consider the phenomenon of archaization culture in the postmodern society and lay the groundwork for a new vision of the world.

Keywords: archaization, culture, society, social processes, archaization of human consciousness.

Особливістю періоду кінця ХХ — початку ХХІ ст. є досягнення людством значних успіхів у галузі наукоємних технологій, масової комунікації, комп'ютеризації й інформатизації. Однак інтерес до джерел культури й феноменів архаїчної життєдіяльності не вгасає, а, навпаки, посилюється. Сучасний стан культури свідчить про те, що, як і в прадавні часи, людство потребує міфів, легенд, гри та ритуалів, що неодмінно фіксує культура, особливо культура перехідного суспільства.

Численні дослідження свідчать про те, що суспільство й людина можуть реагувати на ту чи іншу кризову ситуацію, складнощі чи проблеми, які виникають протягом життя чи діяльності, або висуваючи нову ідею, що відкриває творчі сили й можливості, або звертаючись до старих ідей, які виправдали себе в часи минулих кризових явищ. Однак найчастіше в умовах кризи відбувається різка активізація архаїчного елемента [1].

Архаїзація як явище є одним з основних індикаторів політичних і економічних реформ, соціальних змін, релігійних трансформацій. Вона виявляється в політиці, ідеології й культурі та відбивається в масовій свідомості внаслідок цілеспрямованого впливу домінуючого суб'єкта — політичної еліти або соціальної групи. Звернення до архаїзації позначається на особливостях менталітету й масової свідомості й ґрунтується багато в чому на системі уявлень, що відображають глибинні архетипні ознаки культурно-історичної традиції.

Метою статті є дослідження феномену архаїзації культури в сучасному суспільстві й формування основ нового бачення світу.

Відродження в суспільстві елементів архаїчної культури в історії наукового знання осмислювалося на основі загального ставлення до архаїки та її значення для сучасності. Для епохи Прорвіти стародавність була синонімом «варварства», «дикості» й протиставлялася цивілізації. В ХІХ ст. архаїка стала ознакою особливого соціокультурного світу, незбагненого для європейців (Ф. Ніцше).

З 70-х рр. минулого століття виникає певний інтерес науковців до феномену архаїзації культури. Саме тоді виникли концептуальні основи теорії постмодернізму, що розкривають рух культури до «нової архаїки» та визначаються радше як «криза культури» (П. Рікер, Р. Барт, Ж. Делез, Ф. Гваттарі) [12, 7, 4].

Філософськи орієнтовані праці психологів дозволили усвідомити актуальність архаїки для сучасної людини (З. Фройд, К. Г. Юнг та ін.). Проблематика архаїзації тією чи іншою мірою розглядалася в межах концепцій традиціоналізму, консерватизму, котрі досліджували прихильність суспільств до традицій, усвідомлені стратегії й неусвідомлені тенденції з їхнього збереження, нові форми існування традиційності (К. Манхейм, М. Вебер, Х. Ортега-І-Гассет) та ін. Побоювання щодо появи масштабної архаїзації висловлювали Й. Хейзинга, А. Швейцер, П. Сорокін, С. Хантінгтон, Д. Мойніхам, З. Бжезинський та ін.

У російській науковій традиції вивчення архаїки культури необхідно згадати петербурзьке товариство «Нова Архаїка» (1989) [14]. А. Дугін визначає невідповідність процесів у культурі сучасної Росії канонам західного постмодерну як «археомодерн» [8]. Інші автори в архаїзації культури вбачають лише тенденцію до символізації смерті, культуру танатології [10, 16]. Дещо інша позиція презентована критикою «вибіркового» цитування російських філософів, цитування з порушенням «діалоговості» філософської рефлексії [15]. Проблема архаїзації культури є дещо глибшою, ніж площинна демонізація свідомості чи просто смерть постмодерну (С. Л. Фокін) [17].

Слід зазначити, що проблематика архаїзації суспільства як звернення певних сегментів соціуму до минулого культурного досвіду в умовах кризових цивілізаційних розколів поки не стала предметом систематичного аналізу, однак розглянуті тенденції проявляють себе все більше [3, 18]. А. С. Ахієзер, який першим у російській науці порушив питання про необхідність вивчення архаїзації, виділив кілька напрямів дослідження цього явища в історії Росії: історичні дослідження, економічні, культурологічні, соціально-політичні [2].

Архаїзація, за його твердженням, є результатом дотримання суб'єктом культурних програм, що історично склалися на певних рівнях культури, які сформувалися раніше в простіших умовах

і нині не відповідають складності світу, характеру й масштабам небезпеки, що постійно зростають. Вона є своєрідною формою регресу, в якій закладені програми діяльності мають специфічний для додержавного суспільства характер, пов'язаний з доосовою культурою, пануванням суто локальних світів, де відносини основані на емоціях людей, які обмежувалися особисто знайомими членами локального суспільства, котрі не знали, що таке розвиток як культурна цінність.

За логікою міркувань А. С. Ахієзера, головний прояв архаїзації полягає в тому, що культура, культурні програми архаїчного типу, властиві додержавним локальним світам, виявляються важливими, більше того, домінуючими в культурі держави, великого суспільства, й панування архаїчної культури у великому суспільстві є першочерговою проблемою для країни. Вектор архаїзації спрямований на перетворення архаїчних програм, рішень, дій у реальну масову дію.

У 90-ті рр. ХХ ст. в Україні повернення до архаїки відбулося на хвилі руйнування радянської системи. Це пов'язано з тим, що свідомість людини була позбавлена тієї стійкості, системності й організованості, яку давала їй радянська система, впорядковуючи життя й свідомість. Із утратою звичного й установленого порядку людина змушена була звернутися до внутрішнього світу й почала шукати ті світоглядні позиції, що могли б замінити втрачену системність й допомогти їй вижити. Втрата людиною цілісності світу та духовної складової призвела до сконцентрованості людини на індивідуальних психічних переживаннях, унаслідок чого зріс інтерес до містики, різних аномальних явищ і феноменів. Анімізм, фетишизм, магія, шаманізм (те, що Е. Тейлор називав ранніми формами релігії) нині є невід'ємною частиною культури постмодерну.

Сучасний стан культури свідчить про те, що архаїка стала важливою складовою суспільства. Архаїзація домінує над думками, сприяє масовим практичним діям, працює певний соціокультурний механізм, що перешкоджає модернізації суспільства. Вона досягла таких масштабів, що в сучасній міській культурі (за аналогією до повсякденності міста в середньовіччі) знаходимо зразки сучасних середньовічних балад [8]. Популярним у сучасній культурі є фентезі, що є певним ремейком середньовічних балад, легенд, стародавніх саг та виявляється в суспільстві в ігровій субкультурі, яка об'єднала в собі ігри, зокрема комп'ютерні та рольові («Magic: the Gathering», «World of Warcraft», «Lineage II»). Слід зазначити, що рольові ігри відтворюють найбільш ранні культурні ігри. Їхні сюжети, наприклад, боротьба головного героя з хаосом, силами темряви й зла, мандрівки невідомими світами тощо, мають архетипну основу, тому нагадують шаманські «подорожі» верхнім і нижнім світами, повертаючи учасників до найархаїчнішої

символіки трансубачень. Фентезі властиві культ та міфологізація минулого, особливо Середньовіччя.

Крім того, в суспільстві посилюється інтерес до певної літератури (знаковою в цьому стилі є трилогія Дж. Р. Р. Толкієна «Володар кілець»), кіно, численних співтовариств (від членів Клубу авторів фентезі та ролевиків-толкієністів до науково-дослідних організацій на зразок «Міфопоетичного суспільства» в Англії й «Гільдії Мечоносців і Чаклунів Америки»). Неоязичницький характер культури ХХ ст. виявляється майже в усіх видах мистецтва та відтворює весь набір символів, сакральних знаків та ритуальних дій, надавши їм сучасної форми.

У суспільстві набувають поширення найархаїчніші елементи ідеології, ментальності, свідомого й несвідомого, загальний життєвий устрій, відтворюються й посилюються етнічні, кастові й кланові структури, локальні авторитарні режими тощо. При цьому модернізаційний рух є внутрішньо асинхронним, утворюючи в суспільстві безліч структурних розривів: щось дійсно проривається вперед, інше розвивається набагато інертніше або навіть відкидається назад; частина населення отримує переваги й реалізує нові можливості, коли інші, навпаки, втрачають навіть те, що мали. Архаїка стає потужною силою, що здатна зупинити будь-які реформи.

Підкреслимо, що процеси архаїзації виникають у кризовому, перехідному суспільстві, коли, за діалектичною традицією, старе руйнується, проте ще не зникло повністю, а нове утворюється, проте ще не сформувалося. Зауважимо, що введення елементів архаїки в сучасність не робить суспільство повністю архаїчним, оскільки для архаїчного суспільства характерна саме стабільність світогляду — стійка картина світу, яка нині відсутня.

Усе частіше в наукових колах соціологи, філософи, політологи, релігієзнавці стверджують, що постмодернізм є кризовою фазою розвитку сучасного суспільства й культури. «Ми живемо в розірваний, нецілісний час, який зумовлює секуляризацію наших душ і стає своєрідною ознакою сучасної епохи постмодерну. Тому не дивно скрізь спостерігати явища кризи й занепаду: у сфері духу, душі й тіла, що вимагає більше матеріальних благ за умов зменшення самовіддачі» [11].

Нині наше суспільство проходить саме цей період. Нівелюються культурні норми та норми поведінки, стереотипи, правила, внаслідок чого відновлюється архаїчна площина культурного життя. Як стверджує Й. Хейзинга, примітивніші архаїчні основи культури виходять на перший план і заповнюють культурний вакуум, що виникає під час руйнування старих засад громадського життя. «Сподівання величезних людських мас... зазвичай, вириваються з неусвідомлених психологічних шарів — із глибоко традиційного,

часом навіть інфантильного й архаїчного, якщо завгодно, фрейдистського — духовного й психологічного матеріалу» [13].

Оскільки в кризовий період людина опиняється в умовах розпаду існуючої системи цінностей, її свідомість і поведінка здатні регресувати до ранніх форм, що відповідають певним періодам.

Поява численних язичницьких, неоязичницьких, фольклорних громад, організацій толкієністів і всіляких об'єднань людей, свідомість котрих «належить» тій або іншій історичній добі, посилення інтересу до їхнього способу життя, світогляду, правил і норм поведінки, інтер'єру минулих століть, свідчать про вкорінення у свідомості й менталітеті людей генотейстичних уявлень, поживлення яких відбувається саме в кризові періоди розвитку суспільства й держави.

Як доводить історичний досвід, чим гострішою є криза цивілізації, тим невідворотнішим є відродження знань і культури предків. Саме тому в кризовому суспільстві поширюються архаїчні міфи, константи, концепти, архетипи, які певною мірою впливають на функціонування соціальних інститутів, форми соціальних зв'язків і взаємовідносин. В умовах масового поширення давніх форм взаємин верхівка суспільства використовує це у своїх інтересах, але не помічає, що також піддається їхньому впливу.

Таким чином відбувається природне повернення до архаїчних способів освоєння дійсності, основаних на міфологічній свідомості, які продовжують виконувати функції досягнення та збереження певного порядку, що є характерним для архаїчних суспільств. Міфологічна свідомість змінюється відповідно до особливостей дійсності соціуму, вона починає домінувати на початку цивілізаційної кризи. За таких умов посилюється інтерес не просто до ірраціонального, а до архаїчних способів досягнення дійсності.

За словами К. Хьюбнера, архе є унікальною подією, що постійно й незмінно повторюється. Закони природи й правила — щось загальне. Архе є єдиним явищем. Воно містить історію якоїсь істоти, послідовність дій і подій із початком і закінченням, причому заміна істоти неможлива, оскільки ця істота не пов'язана з іншими законами, що відокремлюють її від них [19].

Культура в кризові цивілізаційні періоди набуває особливих ознак, демонструючи адаптаційні можливості суспільства, яке змушене існувати за принципом «виклик — відповідь», про який говорив науковець А. Тойнбі. Коли зруйновані старі інститути, на яких будувалося суспільство, цінності, норми зведені до рівня «абсолютного ніщо», а нове ще не закріпилося, багатьма ці процеси сприймаються як щось тимчасове, минуле. В суспільстві зростає недовіра до наукових знань і актуальними стають релігійно-міфотворчі напрями, фіксується максимальний прояв у людині ігрової стихії, інтуїтивного потенціалу.

Ірраціональні процеси, пов'язані з викидом архаїчної енергії, певною мірою придушують раціональність і логічну усвідомленість модерну. Під час зіткнення модернізації й традиції виникає архаїка, що проявляється в усіх сферах: економіці, політиці, культурі та ін. Форми її прояву різноманітні. Відомий соціолог і культуролог Ю. Н. Давидов, посилаючись у своєму дослідженні на М. Вебера, виділяє дві форми капіталізму, причому зауважує: якщо західний тип капіталізму широковідомий і добре досліджений, то другий функціонував у традиційному суспільстві, «відвойовуючи» життєвий простір цивілізацій біблійної стародавності. Він називає такий капіталізм архаїчним, оскільки акцентує увагу на його непромисловому характері й називає то авантюрно-політичним, то фіксально-спекулятивним, то торгово-лихварським, суть якого полягає в непромислових джерелах добування й збільшення «первісного капіталу», що основані на допотопному кулачному праві [6]. Ознаки описаного Вебером капіталізму другого типу можна знайти скрізь у сучасному суспільстві.

Слід зазначити, що архаїзація є неоднозначним явищем, яке має як деструктивний, так і конструктивний характер. Повернення до минулого, зокрема архаїчного, є універсальним механізмом, що властивий різним типам суспільств протягом усієї їхньої історії в період соціальних трансформацій.

Історія доводить, що відродження архаїки за своєю суттю не є деструктивним процесом. Навпаки, в перехідні періоди, коли зруйновано старі інститути, а нові, можливо, складніші, але перспективні й довершені, ще не сформовано, механізм архаїзації певним чином організовує соціокультурне життя, дозволяє суспільству, групам, індивідам виживати, зберігаючи свою ідентичність і соціальний порядок. Тому здебільшого звернення до архаїки є тимчасовим засобом повернення суспільства до перевірених способів взаємодії з природним і соціальним середовищем, до завершення перехідного періоду. Однак надмірна актуалізація архаїки може спричинити в суспільстві зворотний розвиток та інволюцію.

На нашу думку, архаїзацію сучасної культури не можна оцінити однозначно як процес, що загрожує суспільству регресом і розпадом. Вона має розглядатися і як певний механізм захисту суспільства від наслідків соціальної трансформації, коли криза цінностей та духовний вакуум мають бути заповнені змістом — для виживання людини в умовах кризи. Позитивний досвід спонукає до розвитку вперед, але для цього слід відкинути минуле, переглянути весь набутий історичний досвід і залишити тільки найкраще, те, що сприяє створенню, а не руйнуванню, формує цінності, основи життя й переконання, культуру радості, любові й добра. Відкидання негативного та невдалого досвіду є певним генетичним механізмом культури й, можливо, саме це є сенсом усіх історичних «відроджень».

Слід зазначити, що нині формується нова картина світу й людини, істотний внесок у розвиток якої роблять технічні науки, зокрема у сфері енергоінформаційних технологій, результати яких можуть здійснити справжній переворот у матеріальній і духовній культурі. Зростає рівень розуміння нової ролі й значимості духовного в осмисленні процесу соціалізації й формуванні світоглядних основ життя. Якщо стара парадигма мислення зводила людину практично лише до її матеріальних і соціальних аспектів існування, які, безумовно, є важливими та необхідними, то нині до зазначених факторів додається духовна складова. Людина стає активним учасником великого процесу творення, оскільки за допомогою своїх духовних якостей формує своє життя й навколишню дійсність. Розвиваючись духовно, людина йде шляхом пізнання, призначеним їй Вищим Розумом, і розкриває різні сторони своєї особистості, реалізуючи їх у культурі, що відбиває творчий та духовний потенціал. Так формується певне інформаційне поле культури, що, по суті, є збірним і відбиває стан культури як окремого індивідуума, так і людства в цілому. Формування енергоінформаційного світогляду обмежує вплив архаїки на людину й зумовлює стійке, позитивне ставлення до життя, позбавлене всіляких авторитетів, умовностей, культурних стереотипів, різних проявів архаїзації, які інколи є абсолютно безпідставними, проте повторюються протягом століть.

На нашу думку, розвиток культури має бути динамічним і спрямованим на прогрес. Усі архаїчні прояви, які не сприяють розвиткові суспільства, формуванню повноцінної мислячої особистості, є шкідливими й небезпечними, оскільки вони повертають суспільство до регресу й ведуть до його загибелі.

Слушною є точка зору Ахієзера, який стверджує, що зіткнення архаїзації й прогресу відбувається між культурними цінностями, формами способу життя, що відрізняються насамперед орієнтацією на статику чи динаміку. Єдиний кардинальний засіб проти негативних явищ такого типу — посилення в суспільстві ролі діалогу, розвиток діалогізації як системи певних відносин, а також субкультури, що залежить від розвитку відповідних інститутів. Недостатній розвиток діалогу створює умови для домінування архаїчної культури, що руйнує, активізує, інші форми культури, які насамперед орієнтуються на прогрес [1].

Те, що відбувається протягом останніх десятиліть, — результат фундаментального зрушення парадигми способу мислення та світосприйняття всього людства. Але кризова ситуація — це також можливість переоцінити життєвий досвід та стати дійсно вільним і справжнім. Зсув існуючої парадигми створює не лише труднощі, але й забезпечує певні перспективи. На такий глибокий виклик люди схильні шукати відповідь у двох крайніх,

протилежних напрямках: одні намагаються протистояти змінам, заперечуючи сьогодення, незважаючи на те позитивне, що відбувається; інші повністю відмовляються від минулого, заперечують зв'язок зі своєю спадщиною, відрікаючись від власної історії. Але конструктивна відповідь на Виклик епохи змін міститься в секторі глибинного осмислення дійсності, в розумінні творчого протиріччя, що здатне надати нового імпульсу розвитку.

У наш постмодерний час, коли всі великі програми зазнали жалюгідної поразки, а гасло «мир, свобода й справедливість» стало причиною війн, невирішених конфліктів, міжнаціональних протиріч, єдиним виходом може бути повна переорієнтація мислення. Людина має орієнтуватися на власні здібності та їх розвиток, свою здатність змінюватися поєднувати із забезпеченням необхідності виживання в такий нелегкий період. Слід навчитися мислити холістично (цілісно), а не аналітично, більше уваги приділяти спорідненості, а не роз'єднаності, покінчити з дуалізмом розуму й тіла, суб'єкта й об'єкта, досягти симбіозу.

Пізнання глибинних рівнів буття знову повернуло дослідникам картину світу, де існує категорія непередбаченого й непередбачуваного, немає механічної заданості, але можливі прорив, диво, небувалий поворот і в кожного з нас є шанс кардинально змінити своє життя, трансформуватися, перейти від смерті до життя, побачити справжню Мету світу й усвідомити сенс власного життя.

Розглядаючи архаїзацію постмодерної культури, слід розуміти, що в нас немає безмежних можливостей і ресурсів, нам доступне пізнання лише частини реальності. Слід надати належне постмодернізму, який своєю складністю довів неоднозначність світу, картина якого раніше не підлягала сумнівам, та можливості ставитися інакше — крізь призму самого себе, своїх думок, цінностей і настанов. На нашу думку, світ здатен змінюватися лише в тому разі, коли змінюватимемося ми самі, тому від кожного з нас залежить не лише наше майбутнє, а й майбутнє світу, який є нашою домівкою. Але це може бути темою подальших досліджень.

Список літератури

1. Ахиезер. А. С. Архаизация как категория общественных наук / А. С. Ахиезер // Журнал социологии и социальной антропологии. — 2001. — Том IV. — № 1. — С. 89, 97.
2. Ахиезер А. С. Архаизация в российском обществе как методологическая проблема / А. С. Ахиезер. // Общественные науки и современность. — 2001. — № 2. — С. 89, 93.
3. Баркова А. Л. Толкиенисты. Архаическая субкультура в современном городе / А. Л. Баркова // Человек 2003. — № 5.
4. Барт Р. Избранные работы. Семиотика / Р. Барт. — М., 1994. — Поэтика. — 646 с.

5. Браво Б. Судьбы античной литературы / Б. Браво, Е. Випшицкая-Браво. — М., 1997. — 360 с.
6. Давыдов Ю. Н. Макс Вебер и современная теоретическая социология. Актуальные проблемы веберовского социологического учения / Ю. Н. Давыдов. — М., 1998.
7. Deleuze G., Guattari F. Mille Plateaux.
8. Дугин А. Археомодерн. В поисках точки, где и модерн, и архаика ясны как парадигмы [Эл. ресурс] / А. Дугин. — Режим доступа: <http://www.arcto.ru/modules.php>
9. Есепкин Я. Космополис архаики / Я. Есепкин. // ПАНОРАМА Из цикла «Готика в подzemке»/ Posted Апрель 8th, 2010
10. Lyotard P., 1979. — J.-F. La condition postmoderne. Rapport sur le savoir
11. Мезенцев С. Протестантско-православный синтез в эпоху постмодерна [Эл. ресурс] / С. Мезенцев. — Режим доступа: <http://www.portalcredo.ru/site/?act=fresh&id=853>
12. Рикер П. Герменевтика. Этика. Политика / П. Рикер. — 420 с.
13. Рашковский Е. Б. На оси времени. Очерки по философии истории / Е. Б. Рашковский. — М., 1999. — С.153
14. Савчук В. Проект «Кладбище или разговор с вечностью» / В. Савчук. // 37. — Художественная воля, №6, 1994. — С. 36.
15. Тема смерти в духовном опыте человечества / Материалы международной конференции (ноябрь 1993). — СПб. — 1993. — 348 с.
16. Уваров М. С. «Новая архаика» в пути / М. С. Уваров. // Пространственность развития, 27. — Саратов, 2001. — С. 21.
17. Фигуры Танатоса: Искусство умирания. Сб. статей, 402 СПб.: Издательство СПбГУ, 1998. / Под ред. А. В. Демичева, М. С. Уварова. — 226. — С. 211.
18. Хачатурян В. М. Измененные состояния сознания. К проблеме архаической компоненты психики / В. М. Хачатурян // Человек. — 2008. — № 1. — С. 58.
19. Хюбнер К. Истина мифа / К. Хюбнер. — М., 1996.
20. Хренов Н. А. Социальная психология искусства: Переходная эпоха / Н. А. Хренов. — М., 2005.

Надійшла до редколегії 12.01.2012 р.